

МОРАЛЬ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ РЕГУЛЯТОР СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН

MORALITY AS SOCIAL REGULATOR OF FAMILY RELATIONS

Кучерук К.І.,
к.ю.н., професор кафедри цивільного,
адміністративного та фінансового права
Інститут права імені Володимира Сташиуса
Класичного приватного університету

У статті проаналізовано особливості впливу моралі на сімейні відносини, встановлено співвідношення моралі та права як соціальних регуляторів сімейних відносин. Зазначено, що мораль поєднує у собі такі ціннісні орієнтири і високі ідеали у сфері сім'ї, до яких прагнули люди протягом всієї історії свого існування. Визначено основні напрямки впливу моралі на регулювання сімейних відносин. Обґрунтовано, що мораль є більш ефективним соціальним регулятором сімейних відносин, ніж право.

Ключові слова: мораль, право, сімейні відносини, соціальні регулятори, сім'я, аморальна поведінка, моральні засади суспільства.

В статье проанализированы особенности воздействия морали на семейные отношения, установлено соотношение морали и права как социальных регуляторов семейных отношений. Отмечено, что мораль объединяет в себе такие ценностные ориентиры и высокие идеалы в сфере семьи, к которым стремились люди на протяжении всей истории своего существования. Определены основные направления воздействия морали на регулирование семейных отношений. Обосновано, что мораль является более эффективным социальным регулятором семейных отношений, чем право.

Ключевые слова: мораль, право, семейные отношения, социальные регуляторы, семья, аморальное поведение, моральные начала общества.

The article provides an analysis of peculiarities of morality influence on family relations, ascertains correlations of morality and law as social regulators of family relations. It is noted that morality unites such values and high ideals in the field of family to which people strived for throughout the whole history. Such main directions of influence of morality on the regulation of family relations were determined: using of the term «moral principles of society» while establishing family rights and duties of family relations participants; government declaration of the principle of moral incentive of maternity and paternity; using the term «immoral behavior» for behavior characterization in the field of family relations that is harmful for society; devoting a significant role from the side of law to moral upbringing, moral development and moral security of a child.

The principles of family and legal regulation are such high human ideals such as justice, honesty, intelligence, which are moral categories. In addition, it is determined that regulation of family relations is carried out in accordance with the moral principles of society (P. 9 Art. 7 of the Family Code of Ukraine), that is, it can be affirmed that the moral principles of society directly regulate family relations which are not regulated by family law.

Moral society principles are also important in consideration of customs during court solution of family disputes, during taking measures by the couple to the maintenance of the marital relationship, in determining the conditions of the premarital agreement, on the legal regime of marital property, during taking measures by court action to reconciliation between the spouses, in the choosing of rules and methods of upbringing by parents, prohibition of child abandonment by parents.

It is founded that morality unlike law is more effective social regulator of family relations.

Key words: morality, law, family relations, social regulators, family, immoral behavior, moral principles of society.

Актуальність дослідження питання про мораль як соціальний регулятор сімейних відносин обумовлено тим, що сімейні відносини є такою матерією, яка досить складно піддається правовому регулюванню. Відомий дореволюційний цивіліст, О. Загоровський, зазначав, що у відносинах сімейних міра й рахунок прав важкі у силу особливих якостей цих відносин, більш моральних, ніж юридичних. Звідси регулювання правом відносин сімейних набагато важче, ніж відносин майнових [1]. Мораль поєднує в собі такі ціннісні орієнтири і високі ідеали, до яких прагнули люди протягом всієї історії свого існування, а їх бажання жити в «ідеальній» сім'ї з часом тільки посилюється. На жаль, повсякденне життя демонструє нам непоодинокі випадки «аморальності» поведінки особи в сім'ї, відзначається криза сім'ї, втрата сім'єю усталених родинних цінностей. Сімейне законодавство України створює певне підґрунтя для «моральності» сімейних відносин. Так, згідно з ч. 9 ст. 7 Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 р. (далі – СК України) сімейні відносини врегульовано на засадах справедливості, добросовісності та розумності, відповідно до моральних засад суспільства. Водночас у суспільстві існує й певна критика положень СК України, які, на думку громадськості, призводять до послаблення моральних вимог, заохочують аморальну поведінку особи в сім'ї, зокрема, не зовсім підтримується громадськістю закріплення в СК України режиму спільності майна чоловіка та жінки, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою, інституту сепарації (окремого проживання подружжя), надання можливості дружині оспорювати батьківство чоловіка при

народженні дитини в шлюбі тощо. Ці аспекти викликають жвавий науковий інтерес до означеної проблеми. Вплив моралі на регулювання цивільних відносин досліджувався С. Погрібним [2, с. 100-103], В. Примаком [3, с. 101-114], окремі аспекти регулювання сімейних відносин нормами моралі розглядалися в працях Г. Миронової [4; 5], Л. Драгневич, С. Фурси, Є. Фурси [6], проте мораль є такою багатогранною категорією, визначити сутність якої абсолютно неможливо, і з часом її дослідження тільки викликати ще більший інтерес правників.

Метою статті є визначення співвідношення моралі і права як основних соціальних регуляторів сімейних відносин та встановлення основних тенденцій впливу моралі на регулювання сімейних відносин.

В юридичній літературі слушно зазначається, що моральні норми здебільшого регулюють відносини в сім'ї. Моральні норми охоплюють майже всі сфери життєдіяльності суспільства: економіку, політику, право тощо. Але в «чистому» вигляді моральне регулювання поширюється на порівняно вузьку сферу міжособистого спілкування (дружба, кохання, взаємодопомога) [7, с. 274]. Відносини в сім'ї, більш за будь-які інші суспільні відносини, ефективно регулюються саме моральними нормами. М. Матузов наголошує, що рівень вимог, що ставляться до поведінки людини, значно вище в моралі, яка в багатьох випадках вимагає від особистості значно більше, ніж юридичний закон, хоча він і передбачає за деякі протиправні дії суворі санкції. Вона більш вимоглива до поведінки індивіда. Право не в змозі примусити людину бути завжди і в усьому чесною, порядною, правдивою, справедливою,

чуйною, шляхетною, йти на самопожертву тощо. Цього законом не передбачено [8, с. 332-333]. У сфері сімейних відносин це має особливо яскраве відбиття. Частина 2 ст. 1 СК України передбачає, що регулювання сімейних відносин здійснюється з метою утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї. Згідно з ч. 2 ст. 55 СК України чоловік зобов'язаний утверджувати в сім'ї повагу до матері. Дружина зобов'язана утверджувати в сім'ї повагу до батька. Зазначене свідчить, що на законодавчому рівні визначено такі обов'язки суб'єктів сімейних відносин, які повинні сприяти становленню й закріпленню людських чеснот, високих ідеалів, проте в повсякденному житті ми зустрічаємося з «покинутими» дітьми в сиротинцях, з особами похилого віку, діти яких до них не проявляють турботи й піклування тощо. Зовсім інша справа, коли особа вихована на дотриманні моральних цінностей, вона не тільки є законослухняною, а й більш вимогливою до себе, виходячи з моральних приписів, у т. ч. й у сфері шлюбу і сім'ї. Не можна правовим інструментарієм примусити чоловіка покохати дружину, мати – полюбити дитину, дітей – поважати батьків, турбуватися про них і надавати допомогу. Саме норми моралі у цих випадках є більш дієвими й ефективними як регулятори суспільних відносин.

Моральні норми не тільки як соціальні норми самостійно регулюють сімейні відносини, а й у певних випадках отримують правове «обрамлення», трансформуються в правові норми. Аналіз чинного законодавства України дає змогу виділити наступні напрямки впливу моралі на регулювання сімейних відносин.

По-перше, законодавець достатньо часто при визначенні сімейних прав та обов'язків вживає термін «моральні засади суспільства». До моральних засад суспільства законодавець звертається у ст.ст. 3, 7, 9, 11, 56, 97, 111, 151, 155 СК України. Моральні засади суспільства стають певним «фільтром» для визначення необхідної поведінки учасника сімейних відносин. Відповідно до ч. 4 ст. 3 СК України сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства. Зазначене засвідчує, що сім'я не може бути створена особами однієї статі, це суперечить моральним засадам українського суспільства, водночас, сім'ю може створити жінка та чоловік, які проживають разом однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою, або в будь-якому іншому шлюбі. Таке співжиття жінки та чоловіка не тільки не суперечить моральним засадам суспільства, а й стає нормою повсякденного життя українця. За результатами соціологічного дослідження «Трансформація ціннісних орієнтацій сучасної молоді України за роки незалежності», проведеного за участі Українського інституту соціальних досліджень ім. Яременка, у рейтингу життєвих цінностей перше місце впродовж усіх років незалежності посідає сім'я. Так, перевагу сім'ї надали 99,4% опитаних молодих людей. Водночас, 8,8% опитаних сказали, що живуть в офіційно не зареєстрованому шлюбі. Для порівняння у 1996 р. таких в Україні було 3,2%, а у 2006 р. – 6,2%. Також зростає й кількість позашлюбних дітей. Якщо в 1990 р. таких було 11,2 %, то нині ця цифра становить 21,2% [9]. Причому така тенденція зберігається й в інших країнах світу. У таких країнах, як Естонія, Швеція, Словенія та Франція позашлюбною є кожна друга дитина. Натомість у Греції такими є лише 6% малюків. Естонія лідирує серед країн Євросоюзу за кількістю народжених поза шлюбом дітей – майже 60% малюків. У сусідній Латвії цей показник досягає 43 %, а ось у Литві – тільки 28% [10].

Принципами сімейно-правового регулювання проголошено такі людські високі ідеали, як: справедливість, добросовісність, розумність, що самі по собі є моральними категоріями, крім того, визначено, що регулювання сімейних

відносин здійснюється відповідно до моральних засад суспільства (ч. 9 ст. 7 СК України). Враховуючи, що згідно ч. 2 ст. 10 СК України до регулювання сімейних відносин можна застосувати аналогію права, тобто загальні засади сімейного законодавства, можна стверджувати, що моральними засадами суспільства безпосередньо регулюються сімейні відносини, не врегульовані сімейним законодавством.

Моральні засади суспільства мають також важливе значення при врегулюванні сімейних відносин за домовленістю (договором) сторін (ст. 9 СК України), при врахуванні звичаїв при вирішенні судом сімейних спорів (ст. 11 СК України), при вжитті заходів подружжям щодо підтримання шлюбних відносин (ч. 2 ст. 56 СК України), при визначенні умов шлюбного договору щодо правового режиму майна подружжя (ч. 5 ст. 97 СК України), при вжитті судом заходів щодо примирення подружжя (ст. 111 СК України), при обранні батьками форм та методів виховання (ч. 3 ст. 151 СК України), недопустимості відмови батьків від дитини (ч. 3 ст. 155 СК України).

По-друге, визначаючи засади державної охорони сім'ї, законодавець наголошує, що держава матеріально й морально заохочує та підтримує материнство та батьківство. Отже, проголошення морального заохочення материнства і батьківства означає формування такої державної сімейної правової політики в українському суспільстві, яка б сприяла позитивному ставленню громадськості до жінки-матері та чоловіка-батька. За радянських часів сімейно-правову політику було спрямовано на формування обліку жінки-трудівниці, яка, у першу чергу, була передовиком суспільного виробництва, могла поєднувати функції працівниці та матері. Це призвело до того, що жінка втратила свої функції берегині оселі, стали цінитися кар'єрні досягнення жінки, нівелювалися родинні цінності. Тому формування в світогляді українського суспільства позитивного іміджу жінки-матері, чоловіка-батька сприятиме відновленню сім'ї як соціального інституту.

По-третє, для визначення поведінки, яка є шкідливою для суспільства, право використовує поняття «аморальна поведінка». Відповідно до ч. 3 ст. 31 СК України особа, яка відмовилася від шлюбу, зобов'язана відшкодувати другій стороні затрати, що були нею понесені у зв'язку з приготуванням до реєстрації шлюбу та весілля. Такі затрати не підлягають відшкодуванню, зокрема, якщо відмова від шлюбу була викликана протиправною, аморальною поведінкою нареченої, нареченого тощо. Згідно з ч. 2 ст. 161 СК України орган опіки та піклування або суд не можуть передати дитину для проживання з тим із батьків, хто не має самостійного доходу, зловживає спиртними напоями або наркотичними засобами, своєю аморальною поведінкою може зашкодити розвитку дитини. Постає питання, що вкладає законодавець у поняття «аморальна поведінка»? Стаття 1 Закону України від 20 листопада 2003 р. «Про захист суспільної моралі» передбачає, що суспільна мораль – система етичних норм, правил поведінки, що склалися в суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість. Отже, поведінка матері та (або) батька дитини, яка суперечить уявленням суспільства про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість й можна визнати аморальною поведінкою. Проте тут ми стикаємося з оціночними поняттями в праві, якими є поняття про справедливість, совість тощо. С. Алексєєв вірно зазначає, що чимала кількість нормативних положень, які містяться в нормативних юридичних документах і мають оціночний характер, можуть набути необхідної визначеності й реальної юридичної дії тільки на підставі моральних критеріїв і моральних оцінок [11, с. 162]. Саме моральні критерії й моральні оцінки, якими буде керуватися правозастосовець, й вплинуть на вирішення питання про аморальну поведінку учасника сімейних правовідносин.

По-четверте, у сфері сімейного виховання дитини держава, відповідно, й право, значну роль надають моральному вихованню, моральному розвитку та моральній забезпеченості дитини. Згідно з ч. 2 ст. 150 СК України батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток. Відповідно до абз. 2 ч. 1 ст. 168 СК України суд може дозволити разові, періодичні побачення з дитиною, якщо це не завдасть шкоди її життю, здоров'ю та моральному вихованню, за умови присутності іншої особи. Так само, якщо є небезпека для життя, здоров'я та морального виховання дитини, суд може постановити рішення про відібрання дитини від батьків або одного з них без позбавлення їх батьківських прав на підставі ч. 1 ст. 170 СК України. Відповідно до ч. 5 ст. 256-3 СК України прийомні діти мають право підтримувати особисті контакти з батьками та іншими родичами, крім випадків, коли це може завдати шкоди їхньому життю, здоров'ю та моральному вихованню. Аналогічні положення закріплено й щодо вихованців дитячого будинку сімейного типу в ч. 5 ст. 256-7 СК України. Принцип 6 Декларації прав дитини, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1959 р., проголошує, що дитина для повного та гармонійного розвитку її особисті потреби любові й розуміння. Вона має, коли це можливо, рости під опікою та відповідальністю своїх батьків і в усякому випадку в атмосфері любові й моральної та матеріальної забезпеченості; малолітня дитина не повинна, крім тих випадків, коли є виняткові обставини, бути розлучена зі своєю матір'ю.

На необхідність моральної забезпеченості в розвитку дитини звертають увагу й судові органи, вирішуючи спори між батьками щодо визначення місця проживання малолітньої дитини. Так, у Рішенні Апеляційного суду Запорізької області від 19 березня 2014 р. (справа № 22-ц/778/300/14) зазначається, що мати дитини не підтвердила можливості створити для сина належні соціальні умови розвитку, сприятливе моральне оточення, що підтверджується довідкою про відбування покарання у виправній ко-

лонії в період до 13 листопада 2014 р. її новим чоловіком. Водночас у характеристиці дитини, виданій дошкільним навчальним закладом, відображено високий рівень розвитку дитини. Вказано, що дитячий садок відвідує регулярно, живе з батьком. Батько відвідує батьківські збори, бере участь у житті групи, підготовці свят. Встановлені обставини, які підтвержені належними, допустимими та переконливими доказами, підтверджують, що життя дитини відповідає принципам 2 та 6 Декларації прав дитини, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1959 р. Дитина для повного та гармонійного розвитку її особистості зростає в умовах любові й розуміння з боку батька. Батько забезпечив сину опіку та відповідальне ставлення до своїх обов'язків, створив атмосферу любові й моральної та матеріальної забезпеченості. Суд не вбачає, що дитина примусово розлучена зі своєю матір'ю, оскільки син з 2012 р. живе з батьком і вимог стосовно повернення дитини мати не ставила, доки батько не звернувся з позовом про визначення місця проживання дитини з ним [12]. Отже, у правозастосовній практиці при вирішенні спорів, що виникають із сімейних відносин, достатньо часто звертаються до моральних приписів та настанов, формуючи суддівський розсуд щодо вирішення певної правової проблеми.

Необхідно зазначити, що мораль є одним із основних соціальних регуляторів сімейних відносин, оскільки саме моральні приписи та настанови спроможні більш ефективно визначати сімейні права та обов'язки учасників сімейних відносин, ніж правові норми, забезпечені силою громадської думки. Водночас мораль і право є взаємопов'язаними соціальними регуляторами сімейних відносин. У сучасних умовах розвитку українського суспільства мораль одержує правове «обрамлення», а в деяких випадках моральні настанови викладено в нормах права і стають правовими приписами, так само й право використовує моральні ціннісні орієнтири для визначення соціально шкідливої та соціально корисної поведінки учасника сімейних відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загоровский А. И. Курс семейного права / А. И. Загоровский [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://civil.consultant.ru/reprint/books/133/>.
2. Погрібний С. О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України : монографія / С. О. Погрібний. – К. : Правова єдність, 2009. – 304 с.
3. Примак В. Д. Відшкодування моральної шкоди на засадах справедливості, розумності й добросовісності : монографія / В. Д. Примак. – К. : Юрінком Інтер, 2014. – 432 с.
4. Миронова Г. Еволюція моральних стандартів шлюбної поведінки (за Сімейним кодексом України) / Г. Миронова // Юридична Україна. – 2004. – № 10. – С. 35–37.
5. Миронова Г. Моральні засади Сімейного кодексу України / Г. Миронова // Право України. – 2004. – № 4. – С. 99–102.
6. Драгневич Л. Моральные основы общества и СК / Л. Драгневич, С. Фурса, Е. Фурса // Юридическая практика. – 2004. – № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravo.ua/article.php?id=10002738>.
7. Теорія держави і права. Академічний курс : Підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Онщенко. – 2-е вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 688 с.
8. Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва : Юристъ, 2007. – 768 с.
9. В Україні зростає кількість незареєстрованих шлюбів та позашлюбних дітей [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/13709-v-ukrayini-zrostaye-kilkist-nezareyestrovanih-shlyubiv-ta-pozashlyubnix-ditej.html.
10. В Україні, як і в країнах ЄС, зростає кількість позашлюбних дітей [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/2163010.html>.
11. Алексеев С. С. Восхождение к праву. Поиски и решения / С. С. Алексеев. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва : НОРМА, 2002. – 608 с.
12. Рішення Апеляційного суду Запорізької області від 19 березня 2014 року у справі № 22-ц/778/300/14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37791085>.